

Krachtgerichte ondersteuning van sociale netwerken

KADERTEKST

COLOFON

Auteur: Kristin Nuyts

Opmaak en taalcorrectie: secretariaat Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Coverfoto: Shutterstock

© 2017 Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Gehele of gedeeltelijke overneming of reproductie van de inhoud van de uitgave, zonder vermelding van de bron is verboden.

De foto's zijn auteursrechtelijk beschermd.

Krachtgerichte ondersteuning van sociale netwerken

KADERTEKST

INHOUDSTAFEL

Inleiding	7
I. Enkele belangrijke bouwstenen	8
II. Sociale netwerken in een veranderende samenleving	14
III. Sociaal netwerk in veranderende hulpverleningscontext	16
IV. Sociale netwerken en de veranderende beleidscontext	24
V. Een cultuuromslag in en tussen organisaties	28
VI. Besluit	30
VII. Eindnoten	32

INLEIDING

De mens is een sociaal wezen, sociale netwerken zijn 'des levens'. Zonder de steun van de familiale- en sociale omgeving wordt het functioneren zeer moeilijk. Dat is altijd al zo geweest. Toch is er vandaag, mede onder impuls van de vermaatschappelijking van de zorg, een hernieuwde aandacht voor de netwerken die mensen al dan niet omringen. Sociale netwerken zijn in het licht van een snel veranderende samenleving, een veranderende kijk op 'goed sociaal werk' én een veranderend beleid, brandend actueel.

kernaspecten

Dit inhoudelijk kader schetst onze visie op het ondersteunen van sociale netwerken. Na de omschrijving van enkele belangrijke begrippen die in dit discours vaak opduiken, kaderen we de hernieuwde aandacht vanuit de invalshoeken 'samenleving', 'hulpverlening' en 'beleid'. We zoomen daarbij dieper in op enkele kernaspecten, praktijkvraagstukken en paradoxen.

De uitdaging bestaat er in om het actief betrekken en ondersteunen van sociale netwerken niet louter als een bijkomend aandachtspunt of een methodiek te beschouwen. Het is een essentieel onderdeel van krachtgericht werken met het oog op 'empowerment' van kwetsbare mensen.

Empowerment speelt zich af op diverse maar aan elkaar gerelateerde niveaus: een individueel, een psychologisch niveau of 'de kracht van binnenuit'; een collectief niveau of 'sociale steun, het aanwenden van de krachtbronnen in de eigen omgeving' en een maatschappelijk niveau als de kracht om maatschappelijk 'mee te spelen' en verandering door te voeren. Deze aspecten zijn met elkaar verweven, maar in deze bijdrage leggen we de focus op het tweede niveau, empowerment via sociale steun.

ENKELE BELANGRIJKE BOUWSTENEN

1.1. Het belang van een 'vitaal' sociaal netwerk

Sociale netwerken zijn al van bij de oorsprong van de sociologie een kernthema binnen die wetenschap. Founding fathers zoals E. Durkheim en F. Tönnies schreven er al over eind 19de eeuw¹. Hedendaagse auteurs leggen verschillende klemtonen in hun definities. Hendrix (1997)² definieert een sociaal netwerk als 'een groepering van mensen met wie een persoon (de centrale actor) min of meer duurzame banden onderhoudt voor de vervulling van noodzakelijke levensbehoeften'. Baars (1994)³ voegt daaraan toe dat een sociaal netwerk bijdraagt, door haar onderlinge relaties, aan het welzijn van mensen. Hij geeft tevens aan dat het voldoet aan de elementaire behoefte van mensen om 'ergens bij te horen' (belonging). Het levert een bijdrage aan de ontwikkeling en handhaving van identiteit en zelfrespect (eigenwaarde) en kan op allerlei fronten steun bieden.

Libbrecht en Pieters (2015)⁴ maken onderscheid tussen de begrippen omgeving, context en netwerk. Deze begrippen worden vaak door elkaar gebruikt, liggen in elkaars verlengden maar betekenen niet hetzelfde. 'Omgeving' kan gedefinieerd worden als de volledige verzameling van alle fysieke en sociale omstandigheden. 'Context' is daar een deel van: het fysiek en sociale deel van de omgeving dat een positieve en negatieve invloed uitoefent op de cliënt. Een beoogd vitaal 'netwerk' is in tegenstelling tot omgeving en context actief en doelmatig, nl. het herstellen van comfort van de cliënt en het netwerk. Ze definiëren: "een doordachte samengebrachte verzameling van mensen die actief en effectief samenwerken om elkaars haalbare doelen te bereiken". In een vitaal netwerk zijn er wederkerige contacten en is er onderling begrip.

Het concept 'sociale netwerken' is expliciet breder dan, maar omvat ook het gezins- en familiale netwerk. Het onderscheid kan enerzijds relevant blijven omdat de aard, de beleving en de verwachtingen van breed sociale versus familiale relaties wel degelijk verschillend kunnen zijn. Anderzijds heft het ruimere blikveld van het begrip 'sociaal netwerk' de focus op die dichotomie op. De meerwaarde voor krachtig sociaal werk zit in het holistisch kijken naar het geheel van en onderlinge samenspel tussen alle sociale relaties.

Een vitaal sociaal netwerk kan diverse functies vervullen, grofweg te onderscheiden in verschillende categorieën:

- Affectieve behoefte: de mate waarin het netwerk waardering en erkenning geeft, bijvoorbeeld in de vorm van emotionele ondersteuning. Met wie deelt de cliënt haar/zijn tegenslagen en bij wie kan zij/hij haar/zijn hart luchten? Met wie heeft de cliënt een liefdevolle relatie?
- Behoeft aan aansluiting: het gevoel 'erbij' te horen en veilig te zijn, aansluiting en steun te vinden. Dat kan door gemeenschappelijke interesses (film, sport, muziek, ...) te delen, of door dezelfde waarden en achtergrond te hebben.

— vitaal sociaal netwerk

- Materiële behoefte: de mate waarin het netwerk materiële ondersteuning en hulp biedt. Bijvoorbeeld op het vlak van huisvesting, voeding en informatie, maar ook daadwerkelijke praktische hulp.
- Behoeft aan stabiliteit in de zin van 'sociale zekerheid': de mate waarin netwerkleden via afspraken en regelingen zekerheid bieden aan de cliënt. Dat kan in de vorm van afspraken allerhande, arbeidscontract, lidmaatschap van verenigingen...

Minder functioneel maar des te meer existentieel bekeken, bevordert het hebben van een sociaal netwerk de levenskwaliteit van mensen. Werken aan levenskwaliteit werd conceptueel in het model 'Quality of Life' (QoL)⁵ gegoten, dat laatste jaren meer en meer in opmars is in verschillende sectoren. In het Nederlandse taalgebied wordt Quality of Life zowel vertaald door 'Kwaliteit van Leven' als door 'Kwaliteit van Bestaan', afhankelijk van de sector en de doelgroep. Voor de kwaliteit van iemands leven zijn materiële en structurele parameters belangrijk, zoals onderdak, inkomen, voeding etc. Maar de meerwaarde van het concept van QoL is dat het expliciet de nadruk legt op uiterst subjectieve en immateriële elementen zoals zelfbepaling, beschikbaarheid van hulpbronnen, doel in het leven en het gevoel van 'erbij te horen' (belonging). Uit een belevingsonderzoek⁶ naar de invulling van 'kwaliteit van leven' bij mensen in maatschappelijk kwetsbare leefsituaties komen bepaalde zaken duidelijk naar voren: hoopvol en positief vooruitkijken, mogen dromen alsook het essentiële belang van relaties, menselijk contact en een netwerk. Het concept sluit heel nauw aan bij krachtgericht en netwerkgericht werken.

Quality of Life

1.2. Het belang van het visualiseren van de structuur van een sociaal netwerk

Er bestaat eveneens een lange traditie om sociale netwerken te onderzoeken en in kaart te brengen. J. Fisher pionierde in de jaren '70 en ondertussen is de netwerkanalyse uitgegroeid tot een volwaardige wetenschappelijke tak en bestaan er diverse softwareprogramma's om analyses te maken.

Een netwerkanalyse brengt de structuur van het netwerk in beeld (omvang, gevarieerdheid, bereikbaarheid, frequentie, intensiteit, ...). Het inventariseren van deze structurele kenmerken geeft meer inzicht in hoeverre het sociaal netwerk de cliënt een potentiële basis kan zijn om emotioneel, praktisch en materieel iets voor de cliënt te kunnen betekenen.

- Omvang: over hoeveel mensen gaat het?
- Bereikbaarheid: het gaat over de geografische afstand tussen de netwerkleden én de wijze waarop zij de afstand kunnen overbruggen. Hoe komen ze met elkaar in contact? Face to face, per telefoon, via internet? Fysieke mobiliteit is hier een belangrijk item, al kunnen beperkingen daarin mogelijk gecompenseerd worden door virtuele contacten (Facebook, e-mails, LinkedIn,...)
- Gevarieerdheid: gaat over de heterogeniteit met betrekking tot cultuur, etniciteit, klasse, opleiding, arbeid, leeftijd, sekse, burgerlijke staat etc. Maar ook de variatie in professionals/niet professionals; familiaal/niet familiaal; ...
- Mate van contact: dit gaat over de frequentie, duur en duurzaamheid van een contact.
- Inhoud: gaat om de vraag hoe belangrijk een netwerklid is voor de cliënt en andersom. Hoe dichtbij/veraf staan de netwerkleden? Is er een vorm van wederkerigheid?

netwerkanalyse

structuur

tools

Bekende tools⁷ om de structuur in beeld te brengen zijn: het genogram, het ecogram, de ecomap, de netwerkkaart, de levenslijn, de duplomethodiek of de concentrische cirkels van Lensink... Maar het kan ook heel simpel, met pen en papier en uitgetekend in een vorm naar eigen kunnen en geloven.

Op zo'n röntgenfoto van een sociaal netwerk worden doorgaans verschillende 'verzamelingen' van contacten gegroepeerd:

- bloedverwanten en aanverwanten;
- vriendschappelijk: vrienden, collega's, burens, kennissen, virtuele contacten...;
- maatschappelijke diensten: huisarts, werkgever, hulpverlener, wijkagent....;

Een andere gangbare opdeling is:

- familiecontacten: partner, gezin, familie;
- vrienden en kennissen;
- samenlevingscontacten zoals burens, collega's, verenigingen;
- betaalde krachten: 'hulpverlening'.

De manier van opdelen op zich is niet zo essentieel. Soms is dat ook erg lastig af te bakken: "is die goede buur nu een vriend of niet?". Mensen gewoon in de tekening zetten, zonder ze te moeten 'categoriseren' vereenvoudigt dan het gesprek. Het is wel belangrijk om zicht te krijgen op de omvang, mate en intensiteit van contact, variatie en bereikbaarheid. Gaat het om een groot of een klein netwerk? Met wie is er veel en met wie is er weinig contact? Waar ontstond het contact en hoe lang is het er al? Met wie intens(er) en met wie oppervlakkig(er) contact? Komen de vermelde 'verzamelingen' en 'functies' in beeld? Verlopen de contacten fysiek, per telefoon, brief of sociale media? Sommige mensen staan dichtbij, anderen wat verder weg. Met sommigen voel je je vertrouwd, met anderen minder. Bij een goede vriendin kun je terecht voor emotionele steun, bij de buurman kun je een hoge ladder lenen en bij je dokter kun je je medische vraag stellen. Via een kennis op Facebook krijg je een tip over een vacature. Een gevarieerd netwerk helpt je vooruit in het leven⁸.

gevarieerd netwerk

beleving

Vanuit zijn werk met het Bind-Kracht model wijst Koen Vansevenant⁹ op het cruciale belang van in te gaan op de subjectieve beleving en betekenisgeving van het in beeld gebrachte sociaal netwerk. Een objectief (omvang)rijk netwerk, kan toch tot een wezenlijk gevoel van eenzaamheid leiden. Omgekeerd hoeft een klein netwerk geen enkel probleem te zijn als het gaat om positieve, versterkende relaties.

Machielse (2003)¹⁰ gaf dit weer in een schema:

	Versterkende perceptie op bestaand netwerk	Belastende perceptie op bestaand netwerk
Rijk sociaal netwerk	Sociaal weerbaar	Eenzaam
Schraal sociaal netwerk	Contactarm	Sociaal geïsoleerd

Het is dus belangrijk om niet enkel zicht te krijgen op of je cliënt een groot (rijk) of klein (schraal) netwerk heeft, maar ook hoe dat beleefd wordt. Hoe ervaart de cliënt dit zelf? Die inzichten zijn belangrijk omdat elke startsituatie een aangepaste aanpak vraagt om effectief tot netwerkversterking te komen en mogelijke weerstanden te overwinnen.

mobiliserend effect

Het in beeld brengen of het visualiseren van het netwerk, door of samen met de cliënt, is telkens de eerste stap in het werken met netwerken. Zo'n tekening is een startpositie. Het mag geen statisch instrument worden, wel een dynamische hulpverleningstool. De tekening zal gaandeweg wijzigen en evoluties weergeven. Het samen uittekenen kan een mobiliserend effect hebben. Het geeft meer informatie dan een klassiek intakegesprek. Het netwerk al visualiserend ter sprake brengen geeft vaak al 'een andere kijk' op hoe iemand ingebed is. Vanzelfsprekend is het belangrijk om hier krachtgericht mee aan de slag te gaan. Bij mensen met een ontbrekend of zeer klein netwerk kunnen vragen daarover confronterend zijn. Maar het ontbreken van huidig netwerk betekent nog niet dat er geen geweest is. Zorgzaam bevragen van levensgeschiedenissen kan oude familiebanden, ex-collega's en vroegere burens in beeld brengen. Hoe 'verwaterd' deze contacten vandaag ook kunnen zijn, het zijn telkens zinvolle aanknopingspunten om het gesprek aan te gaan over hoe het was, hoe het is en hoe het zou moeten zijn. Visualiseren verruimt de kijk op wat in eerste instantie misschien niet zichtbaar was. En anders kijken kan ook resulteren in anders ervaren en doen.

1.3. Sociaal kapitaal en het belang van 'weak ties'

In de context van het hebben van een sociaal netwerk valt al snel de term 'sociaal kapitaal'. De wortels van dit begrip liggen onder meer bij Durkheims analyse van het belang van gemeenschap en groepsleven als tegengif voor zelfdoding. R. Putman¹¹ introduceerde dit begrip op basis van onderzoek en definieerde het als: de kenmerken van sociale organisatie zoals netwerken, vertrouwen, normen en sociaal vertrouwen die de coördinatie en samenwerking faciliteert die leidt tot wederzijds voordeel. In zijn onderzoek kwam hij tot de conclusie dat het (economische) succes en mate van democratische gehalte van regio voornamelijk afhankelijk is van de kracht van het aanwezige 'sociaal kapitaal'.

Sociaal kapitaal heeft enerzijds te maken met de sociale netwerken waarover een individu of gemeenschap beschikt, en refereert anderzijds aan het vertrouwen en de wederkerigheid die vervat zitten in deze sociale netwerken. Het begrip sociaal kapitaal vertrekt van het basisidee dat sociale netwerken een waarde hebben, zowel voor individuen, voor gemeenschappen als voor een samenleving als geheel. Het begrip heeft een individu-gerichte (relationele aspecten) en een collectiefmaatschappelijke betekenis.

In zijn onderzoek legt Putnam vooral nadruk op het maatschappelijk belang van sociaal kapitaal. Een maatschappij die over veel sociale netwerken beschikt en waar mensen samenwerken om iets te bereiken, wordt dan beschouwd als een samenleving die rijk is aan sociaal kapitaal en dat genereert een positief maatschappelijk effect in de betekenis van sociale cohesie. Dit raakt aan hedendaagse begrippen van community building en samenlevingsopbouw. Deze aspecten staan in realiteit niet los van elkaar, maar in het kader van deze tekst staat de individu-gerichte betekenis op de voorgrond.

Interessant daarbij is het onderscheid dat Putman maakt tussen 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal omdat het belang van een gevarieerd netwerk onderbouwd. 'Bonding' betekent letterlijk zich verbinden, lijmen, hechten en figuurlijk betekent het een emotionele band krijgen met elkaar. 'Bonding' wijst dan op sterke onderlinge en niet-verzakelijke bindingen tussen mensen waarbij wederkerigheid, vertrouwen, solidariteit en betrokkenheid centraal staan. 'Bonding' is sterk in homogene groepen zoals bv. lotgenoten, etnisch-culturele

bonding

bridging

identiteiten, vrouwengroepen... . 'Bridging' daarentegen heeft een heterogeen karakter en verwijst naar netwerken die mensen met externe hulpbronnen verbinden (b.v. financiële hulpbronnen, arbeidsmarkt, opleiding, huisvesting, maar ook mensen uit andere sociale klassen, met andere etniciteit, sexe, opleiding, ...). Beide, 'bonding' én 'bridging' zijn nodig. Sterker nog, bonding kan een noodzakelijke voorwaarde zijn om uiteindelijk over te gaan naar bridging. Zeker bij kwetsbare mensen is het vaak belangrijk om eerst aan meer veiligheid, hechting en vertrouwen te werken vooraleer er een stap kan worden gezet naar netwerkverbreding en bridging naar andere minder vertrouwde hulpbronnen. Homogene netwerken met sterke bonding kunnen enerzijds veiligheid bieden en vertrouwd zijn, maar kunnen anderzijds ook beperkt of beperkend zijn¹². Sterk intern gerichte sociale contacten zitten vaak in een dicht netwerk met veel (complexe) wederzijdse relaties, 'ons kent ons' en het feit dat iedereen ook ongeveer over dezelfde informatie en hulpbronnen beschikt. Meer differentiatie biedt meer kans op versterking, verschillende soorten steun-, informatiebronnen en groeikansen.

weak ties

strong ties

Inzetten op 'bridging' met het oog op verbreding en variatie sluit aan op wat in de literatuur het belang van 'weak ties' wordt genoemd. Mark Granovetter merkte in 1973 reeds op dat de meeste gangbare netwerktheorieën het meestal hadden over 'strong ties'. Dat zijn dan 'sterke sociale relaties' zoals gezin en familie, eventueel aangevuld met nauwe vrienden of dichte burens. Hij definieert de sterkte van een interpersoonlijke band als volgt: combinatie van de hoeveelheid tijd, de emotionele intensiteit, de (wederzijds begrensde) intimiteit en de wederkerige diensten die de band karakteriseren. Het netwerk van de mensen waarmee iemand 'strong ties' heeft is haast per definitie veel kleiner dan wanneer ook de weak ties in beeld komen. Daardoor beperkten de netwerktheorieën hun toepasbaarheid tot kleine, goed gedefinieerde groepen.

Hedendaagse sociale netwerkstrategieën zetten dan ook expliciet in op 'zwakke' sociale relaties. Eén van de belangrijkste principes van Eigen Kracht-conferenties is bijvoorbeeld 'maak de kring groter' waarbij men vervolgens expliciet en breed op zoek gaat naar mogelijke contacten die op het moment van de aanmelding misschien niet (meer) in beeld zijn. Uit internationaal onderzoek naar de effectiviteit van deze methodiek werd vastgesteld dat niet de aard of de ernst van de problematiek een kritische succesfactor is, maar wel de mate waarin het bestaand netwerk uitgebreid of aangevuld kon worden met 'anderen'. De complexiteit van problemen vraagt vaak om externe denk- en draagkracht om tot duurzame oplossingen te komen of om bestaande negatieve patronen te doorbreken. Die externe kracht is dan vaak te vinden bij 'weak ties' die net iets verderaf staan, maar wel het potentieel tot betrokkenheid in zich hebben.

In een moderne samenleving bieden ook facebook en andere sociale media poorten naar 'weak ties' en nieuwe werelden. Die moderne technologieën bieden een heel andere 'blik' op mogelijke netwerken.

Omdat 'weak ties' meestal niet 'actief' aanwezig zijn en vaak in eerste instantie ook bij het tekenen van bv. een ecogram buiten beeld blijven (zowel bij hulpverlener als hulpvrager), is het belangrijk om er gericht naar te zoeken met vragen zoals: wie zit er in je GSM?, met wie ben je bevriend op facebook?, wie stuur je een verjaardags- of nieuwjaarskaart?, heb je nog ex-burens, ex-collega's, oude klasgenoten, wie komt je tegen in de buurt of bij het boodschappen doen?, heb je de afgelopen tijd aan iemand iets uitgeleend of heb je iemand iets geleend?, zijn er ouders van vriendjes van de kinderen in het vizier?, wie kom je tegen aan de schoolpoort? Vervolgens kan je dan via-via (sneeuwbalmethode) nog verder aan mogelijke contacten geraken.

Sociale netwerken 'breed bekijken' biedt zuurstof, variatie aan informatie en mogelijke onontgonnen hulpbronnen. Zwakke contacten zijn dan niet triviaal, maar bruggen naar andere netwerken waar we geen deel van uitmaken.

1.4. Het waarom en hoe

Uiteraard is het de bedoeling om met deze netwerkanalyse en dit startbeeld dan ook werkelijk iets te doen en het sociale netwerk te versterken. In deze tekst gaan we niet zozeer in op 'wat' te doen. Voor concrete methodieken, tools, werkwijzen en uitgewerkte sociale netwerkstrategieën verwijzen we graag naar de talrijk opgenomen literatuurverwijzingen en www.kennisplein.be.

Eerst nadenken over het waarom (achterliggende visie) en hoe (basishouding), maakt de kans op slagen van wat je uiteindelijk doet, groter. In wat volgt zoomen we vooral daar dieper op in. Want hoe natuurlijk een sociaal netwerk op zich ook is, heel vanzelfsprekend blijkt de beleids- en praktijkimplementatie van het krachtgericht ondersteunen van sociale netwerken geenszins. Vertrekken van een visie helpt om met paradoxen om te gaan en valkuilen te vermijden.

SOCIALE NETWERKEN IN EEN VERANDERENDE SAMENLEVING

— van alle tijden

Sociale netwerken zijn van alle tijden. Vroeger waren ze er gewoon, vanzelfsprekend, ten goede en ten kwade. In de evolutie naar een geïndividualiseerde, hyperdiverse, complexe, geglobaliseerde en verstedelijkte maatschappij is dat wezenlijk veranderd. Het losweken van 'oude' sociale netwerken zoals familie, buurt, kerk, klassieke 'verzuilde' verenigingen en opvangnetten betekent dat mensen zelf keuzes moeten maken en daarbij minder kunnen terugvallen op allerlei formele en informele dienstverlenende organisaties. Deze evoluties biedt voor velen de gewenste individuele vrijheden en keuzemogelijkheden. Maar tegelijk creëert het veel nieuwe kwetsbaarheden en (hulp)afhankelijkheden. Optimistische en pessimistische scenario's over nieuwe mogelijkheden versus verval van 'de sociale cohesie' werden door diverse sociologen en sociaal onderzoekers beschreven¹³.

In onze postmoderne tijd lijkt ons sociaal kapitaal 'goud waard'. Een sterk sociaal kapitaal (in termen van bonding én bridging) maakt dat we onze weg vinden in die uitdijende zee van mogelijkheden of dat we snel reddingsboeien vinden als we afdwalen. Het maakt dat we in een complexe en veeleisende samenleving niet kopje onder gaan en in tijden van nood toegang hebben tot de gepaste hulpbronnen.

Jammer genoeg werkt het ook omgekeerd. Maatschappelijk worden processen van toenemende vereenzaming, kwetsbaarheid, overbelasting en hulpafhankelijkheid vastgesteld bij mensen met een beperkt sociaal kapitaal: mensen met onbestaande, kleine of broze sociale netwerken; met minder sociale vaardigheden; diegenen die wonen in de minst draagkrachtige buurten of thuisloos zijn, diegenen die (over)leven in de meest gebroken families of die alles en iedereen ergens onderweg kwijtraakten; mensen op de vlucht. De link tussen sociaal isolement enerzijds een eenzaamheid en armoede en uitsluiting anderzijds is onderzocht en aangetoond¹⁴. Om iedereen 'mee aan boord' te houden moet sociaal werk meer dan ooit actief inzetten op werken aan verbinding. Niet nostalgisch, maar toekomst- en doelgericht. Met het oog op meer 'kwaliteit van leven', op weer greep krijgen op het eigen leven, erbij horen en 'ertoe doen' ('mattering') voor iedereen.

Nefaste gevolgen van toegenomen individualisering vragen om opnieuw werk te maken van verbinding. Maar het is ook een gigantische maatschappelijke paradox. Toegenomen individualisering vraagt om in te zetten op meer verbinding, maar bemoeilijkt het tegelijkertijd enorm¹⁵. Kunnen we het tij keren? Of zoals Hans Bodyn zich afvroeg na het eenzame overlijden door ontbering van de jongere Jordy, "is ons collectieve sociaal kapitaal nu echt zo krachtig?"¹⁶. Ons collectieve sociaal kapitaal levert pas iets op voor de meest kwetsbaren als ook

zij gezien, gehoord, erkend en verbonden zijn. Maar zijn (voldoende) mensen wel bereid om meer ondersteuning te bieden aan de echt kwetsbare mensen zoals eenzame ouderen, ontspoorde jongeren, psychiatrische patiënten, thuislozen, overlastveroorzakers, ...?

SOCIAAL NETWERK IN VERANDERENDE HULPVERLENINGSCONTEXT

leefwereld

centraal

3.1. Krachtgericht sociaal werk

Zoekend naar gepaste antwoorden op groeiende noden, zet ook de theorie- en praktijkontwikkeling van het sociaal werk zelf de leefwereld en het sociaal netwerk van mensen weer centraal. De invulling van 'goed sociaal werk' is een zaak van voortschrijdend inzicht en evolueert mee met maatschappelijke tendensen, noden en behoeften. De bloei van de liefdadigheid dateert al van meer dan twee eeuwen geleden en het paternalistische hoogtij kunnen we in onze contreien gelukkig ook al een tijd achter ons laten. In de jaren '60', '70', '80 werden de fundamenteën van een empowerende benadering gelegd door vooruitstrevende jongerenwerkers, emanciperende vrouwenbewegingen en duurzame ontwikkelingswerkers. Dit ging in de zorg gepaard met een beweging naar de-institutionalisering. De decentralisatie van grote instituties naar 'huizen in de rij' in de jeugdzorg. Kleinschalige projecten vanuit de antipsychiatrie.... Veel pionierswerk, grassrootsbeweging en vrijwilligerswerk ontstond toen.

En vervolgens ontwikkelde vanaf de jaren '80 de deskundigheid en het professionalisme. Dat leidde opnieuw tot meer institutionalisering, professionalisering, specialisering en fragmentering. De laatste decennia heeft het evidence based denken veel aan invloed gewonnen. Er kwam meer focus op protocollering (bv. typemodulering) en registratie met een sterke toename van 'administratieve verplichtingen'. Omwille van het efficiëntiedenken en in functie van een betere beheersbaarheid werd er ingezet op schaalvergroting en fusievorming.

Tot ook deze evolutie op z'n eigen muren botste. Vanaf 2000 slingert het terug en is er een duidelijke onderstroom naar een meer holistische, vraaggestuurde hulpverlening op mensenmaat waarbij de integrale leefwereld, een krachtgerichte kijk en maximale participatie centraal staan. Een té diagnostische, gefragmenteerde professionalisering vol specialismen past immers helemaal niet meer in een sociale realiteit van toenemende hyperdiversiteit en complexiteit: er zijn geen pasklare (standaard)antwoorden meer te bedenken. De 'mondige' hulpvrager laat dat ook niet meer toe. Samen zoeken en 'op maat' werken is de uitdaging. Van 'bureau hulpverlening' naar 'leefwereld hulpverlening'. Om inzicht te krijgen in 'wat werkt' in de hulpverlening winnen belevingsonderzoeken aan belang. Hoe ervaren jongeren, ouders, hulpverleners de hulpverlening?

empowerment

Die beweging is internationaal, maar ook sterk in Vlaanderen. De professoren K. Driessens en T. Van Regenmortel zijn hier belangrijke grondleggers van theorie- en praktijkgericht onderzoek rond 'empowerment' met een krachtige methodische vertaling in het Bind-Kracht model¹⁷. Van Regenmortel (2009)¹⁸ omschrijft empowerment als: "een proces van versterking waarbij individuen,

organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie". Participatie is een kernaspect van empowerment. Het centrale doel is dat elke burger volwaardig kan deelnemen, 'participeren' aan de samenleving. Dit betekent niet alleen het hebben van werk, woonst en inkomen, maar ook om het gevoel van 'erbij horen' en 'van betekenis zijn' in onze samenleving.

De laatste jaren wordt het belang van empowerment van onder het stof gehaald en letterlijk vertaald tot 'krachtgericht werken'. Het krachtgericht paradigma vertrekt van de aanname dat alle mensen over eigen krachten en talenten beschikken en dat elk mens omgeven wordt door omgevingskrachten. Het wijkt af van het klassieke deficitmodel. Krachtgericht werken is dynamisch op zoek gaan waar er nog (vaak ondergesneeuwde) krachten zitten, naar wat wél goed loopt. Krachtgericht werken vertrekt wel vanuit de erkenning van kwetsbaarheid, maar wil talenten en krachten van cliënten en hun omgeving aanspreken om duurzaam bij te dragen aan de verheldering en verbetering van de probleemsituatie. Empowerment betekent de kracht van mensen om zelf invloed uit te kunnen oefenen op beperkende levensomstandigheden.

3.2. Empowerment via sociale steun

Empowerment is niet iets wat je kan ontvangen of doen voor een ander, maar een persoonlijk proces waarbij anderen je kunnen helpen. Mensen kunnen ondersteund worden. Waar er geen eigen krachten (meer) zijn of gezien worden, is het zaak om er actief op zoek naar te gaan naar omgevingskrachten die mensen kunnen versterken. In het sociaal werk kunnen veilige plekken aangeboden worden om te groeien en basisvertrouwen aan te sterken. De nodige (sociale) steun en omgevingskrachten kunnen uiteraard deels in de formele maatschappelijke hulp- en dienstverlening gevonden worden. Maar het is een valkuil om het zwaartepunt van sociale steun eenzijdig in het professionele aanbod te (laten) liggen. Een (therapeutisch) steunende relatie tussen hulpvrager en hulpverlener kan op korte termijn zeer bevredigend zijn voor beide partijen: verlichting voor de hulpvrager, werktevredenheid voor de hulpverlener. Maar op langere termijn kan dit resulteren in een weinig empowerende hulpafhankelijkheid¹⁹.

Netwerkgericht werken wil dat scenario vermijden en betreft daartoe heel expliciet en actief de eigen omgevingsbronnen, de informele, sociale relaties van mensen. Sociale netwerken kunnen belangrijke steun- en krachtbronnen zijn, niet in het minst omdat ze een gevoel van 'psychologische verbondenheid' en 'belonging' kunnen inhouden. Maar het gaat verder.

Het achterliggend mens- en maatschappijbeeld van de krachtenbenadering stelt dat iedereen steeds in contact staat (positief en negatief) met mensen uit haar/zijn omgeving en behoefte heeft aan verbondenheid met anderen. Kwaliteitsvolle relaties helpen mensen evolueren en vormen als het ware de potgrond waarin mensen groeien. We zijn en worden maar mens in relatie tot andere mensen en dit geldt voor iedereen. Zou je kunnen zijn wie je nu bent zonder anderen? Zou je kunnen doen wat je nu doet zonder de steun van anderen? Wie zijn jouw hulptroepen? Wie helpt jou in tijden van nood? Een sociaal netwerk hebben en er beroep op doen wanneer dat nodig is, is iets existentieel menselijk.

Het stimuleren van steun- en hulpbronnen in de omgeving van de hulpvrager is de sleutel van krachtgerichte zorg: bestaande sociale netwerken versterken of herstellen, vergeten of verwaterde netwerken aanboren waar dat nog kan of

nieuwe creëren waar ze afwezig zijn. Het is niet de bedoeling om mensen van de ene hulpafhankelijkheid (professionals) in de andere (sociale netwerk) te doen vervallen.

Sociaal kapitaal is 'niet te koop', een sociaal netwerk is geen techniek of hulpmiddel maar de basis van een krachtig en gelukkig leven.

3.3. Werken aan veerkracht

Binnen het empowermentparadigma is 'veerkracht' ('resilience') een belangrijk aspect. Veerkracht is het vermogen van een mens of een systeem om een goed bestaan te leiden en zich ondanks moeilijke omstandigheden positief te ontwikkelen op een sociaal aanvaardbare wijze²⁰. Veerkracht (resilience) is 'the ability to withstand and rebound from adversity' (Walsh 2012, 2016)²¹.

Veerkracht speelt zich uiteraard af op een individueel niveau, maar de veerkracht van een persoon wordt sterk beïnvloed door het aanwezige patroon van steunende relaties. "Resilience is complex, multidimensional, multilevel and dynamic in nature. It is best understood and fostered contextually as a mutual interaction of individual, family, sociocultural and institutional influences over the life course and across the generations" (Walsh 2016). Of nog "hoe vitaler je netwerk, hoe groter de kans dat je de problemen die je in je leven tegenkomt, ook de baas kan"²².

Krachtgericht inzetten op sociale netwerken gaat dan om fundamenteel werken aan veerkracht. Veerkracht van een individu, maar ook de veerkracht van het geheel. Een veerkrachtig netwerk werkt als vangnet én als trampoline. Het is werken aan 'autonomie in verbondenheid' versterkt de eigen mogelijkheden om zelf weer verantwoordelijkheden op te nemen, met als doel dat iedere betrokkene er beter van wordt. Want netwerk is geen doel op zich. Het is een manier van samenleven met elkaar om de dingen die goed gaan, goed te blijven laten gaan en bij een tegenslag te weten bij wie je terecht kunt en wie bij jou terecht kan. Je kunt het afspreken met elkaar omdat dit niet voor iedereen vanzelfsprekend is.

En al reikt de ambitie ver, het hoeft niets steeds met zevenmijsstappen te gaan. Zoeken naar praktische antwoorden op 'kleine' noden is vaak een eerste stap. Wie is er bereid de zolder eens een grondige opknappbeurt te geven, wie kan helpen bij het boodschappen doen, wie wil er eens koken of waar kunnen de kinderen wat vaker gaan logeren? Het is maar een kleine greep uit ogenschijnlijk onbenullige zaken die een wereld van verschil kunnen maken voor een cliënt die geconfronteerd wordt met moeilijkheden. Hoe klein ook, het kan meer dan betekenisvol zijn om de balans tussen draaglast en draagkracht te doen kantelen. Er is niets mis met stapsgewijs en realistisch in te zetten op het beoogde duurzame empowerment.

3.4. Inzetten op duurzaamheid

Werken met de sociale context is ook inzetten op de duurzaamheid van oplossingen. Want als je 'versterkte' cliënt terug gaat naar een onveranderde, onbestaande of ondermijnende context is het risico op herval wel heel nabij. Libbrecht en Pieters²³ verwoorden het scherp: "eigenlijk is het heel simpel, een meewerkend netwerk is effectiever dan een briljante hulpverlener".

Uiteraard is een sociaal netwerk zelf steeds onderhevig aan tal van onvoorspelbare 'life events' die de duurzaamheid en effectiviteit (tijdelijk) onder druk kunnen zetten. Een plotse verhuis van die goede buur, een scheiding, ziekte,

— vangnet

— trampoline

— duurzaamheid

faillissement.... Maar dan nog is het zinvol om samen, formele en informele hulp, tot haalbare oplossingen te komen. Een professioneel vangnet is nooit een overbodige luxe, maar een basisrecht. Zolang er tegelijkertijd maar meteen weer aan nieuwe eigen oplossingen en krachten wordt gedacht, afgestemd op eigen noden en mogelijkheden. De sleutel van de omslag naar meer zelf- en samenredzaamheid is de ‘vanzelfsprekendheid’ loslaten dat een hulpverlener start met de vraag ‘wat is uw probleem’ en vervolgens als eerste bedenkt wat moet er gebeuren. Maar begint met de vraag: ‘waar wilt u naar toe en wie kan er alvast meedenken hoe daar te geraken?’ Het gaat in de eerste plaats om cliënt én netwerk aan te spreken op het probleem én op de oplossing. En vergeet vooral niet dat een netwerk niet altijd wat hoeft te doen als antwoord op de vraag die voorligt. Mee denken en zoeken naar gepaste oplossingen is ook al fijn.

3.5. Krachten en lasten

Krachtgericht werken met sociale netwerken wil overigens niet zeggen dat je de ‘lasten’ buiten beeld laat, integendeel. Overmatige draaglast, negatieve relatiepatronen of het gebrek aan een als steunend ervaren omgeving zijn vaak een sterk tegenwerkende kracht. De balans draaglast-draagkracht moet hersteld worden. Als krachtgericht werken positieve krachten inzet om versterkend te werken, geldt die wisselwerking ook in omgekeerde zin: negatieve relaties of problemen van de context versterken problemen van de cliënten. Hoe complex en ‘hardnekkig ingesleten’ die negatieve dynamieken soms zijn, het is essentieel om er samen met je cliënt meer zicht op te krijgen en er mee aan de slag te gaan. Ook dat is een kritisch onderdeel van empowerment.

draaglast

draagkracht

3.6. Hoop doet leven

Werken aan ‘hoop’ is in een krachtgerichte benadering en essentieel met het oog op het realiseren van meer levenskwaliteit. Vaak worden mensen van lange (hulpverlenings)geschiedenissen moedeloos en apatisch. Alles geprobeerd, niets werkt. Krachtgericht werken ambieert niets minder dan radicaal die negatieve dynamiek om te keren naar iets constructiefs. Er zijn geen ‘hopeloze gevallen’ als mensen zelf mogen bepalen wat hen hoopvol stemt en nieuwe moed geeft. Kracht boor je aan door contact te maken met wat mensen zelf belangrijk vinden. Wat zijn hun doelen en dromen?

hoop doet leven

Volgens Saleebey (2006), één van de grondleggers van krachtgericht werken, is de formule simpel: mobiliseer de krachten van cliënten en stel ze in dienst van de doelen en inzichten die zij willen bereiken en de cliënten zullen een betere kwaliteit van leven ervaren vanuit hun eigen gezichtspunt.” Hij definieert een krachtgerichte praktijk aan de hand van 6 criteria²⁴. Eén daarvan luidt: ‘de relatie tussen de sociaal werker en de cliënt genereert hoop’. Maar in de volksmond wisten we het al langer: ‘hoop doet leven’.

3.7. Inzetten op verbinding

Een veerkrachtig netwerk als belangrijke bouwsteen van ‘kwaliteit van leven’, komt bij kwetsbare mensen niet altijd uit de lucht gevallen. First things first, het fundament is inzetten op aanspreekbaarheid, verbinding en onderlinge relaties. Met de eerder ‘stong ties’, zoals gezin en familie, is er vaak de leef- en bloedband als aanknopingspunt. Ook bij vrienden en collega’s is er veelal reeds een vorm van bestaande betrokkenheid. Vaak verre van evident en lang niet altijd positief, maar er is alvast ‘een relatie’ die de aanspreekbaarheid vergroot. Ook gedeelde interesses of passies in verenigingen, sport- en hobbyclubs of op social media, bieden vaak een dankbaar kader om mee aan de slag te gaan.

verbinding

Dat is anders wanneer de stap gezet wordt naar eerder ‘weak ties’ in buurt of leefomgeving. Het kan gaan om individuele buurtbewoners, maar ook buurtwinkels en -organisaties kunnen relevante aanspreekpunten op wijkniveau zijn. Buurtgericht werken is vandaag de dag een belangrijk ‘actieterrein’ om sociale netwerken aan te boren en contacten te organiseren. Onder het motto ‘beter een goede buur dan een verre vriend’ kan het zeker zinvol zijn om te werken aan contacten in de fysiek nabije leefomgeving. Maar het is een mythe om te veronderstellen dat nabijheid tot contact leidt. In onze moderne samenleving is het niet meer zo dat je familiaal netwerk ook altijd in je buurt woont. Zeker geconcentreerd in steden, maar ondertussen zo goed als overal, leven mensen veel meer dan vroeger in anonieme buurten en leefomgevingen. Mensen moeten elkaar dan eerst leren kennen en er moet een mate van vertrouwen zijn, een persoonlijke één-op-één relatie, vooraleer ze elkaar helpen. Uit onderzoek in kansarme wijken²⁵ blijkt bijvoorbeeld dat burens wel voor elkaar zorgen, maar dat ze dat vooral doen omwille van hun onderlinge relaties en niet puur omdat ze nu eenmaal burens zijn. En bij de bakker blijf je een anonieme klant tot er ‘werk gemaakt wordt’ van een meer persoonlijk of betekenisvol dagelijks contact.

Uiteraard is een buurt wél een handige geografische afbakening en vertrekpunt om mensen aan te spreken en relaties uit te bouwen. Dat werkt drempelverlagend en het geeft alvast een ‘common ground’ waarop verder gebouwd kan worden. Maar een buurt kan je niet als een ‘vanzelfsprekend netwerk’ benaderen, het vraagt vaak om een actieve professional die hierop inzet. Daarbij is respect voor de individuele en collectieve balans draagkracht-draaglast essentieel om tot duurzame contacten te komen. ‘Mag ik ook gewoon je buurman zijn?’ is een legitieme vraag van elke buur en evengoed een belangrijke schakel tot inclusie²⁶.

3.8. Bottlenecks: vraag-, handelingsverlegenheid en acceptatieschroom

Vraag- en handelingsverlegenheid blijken een stevige ‘bottleneck’ te zijn bij de praktijkimplementatie van sociale netwerkstrategieën.

Je omgeving aanspreken is je kwetsbaar opstellen in een samenleving die ‘op eigen kracht’ en ‘het alleen aankunnen’ hoog in het vaandel draagt. Niet zelf kunnen doen staat gelijk aan falen in onze geïndividualiseerde en prestatiegerichte maatschappij. Terwijl het moedigste wat we soms kunnen doen net anderen om raad of steun vragen is²⁷.

In een individualistische samenleving vraagt het moed om te vragen, maar ook om te handelen. We willen ons immers ‘niet te veel moeien’, ‘niet storen’. Wat vroeger vanzelfsprekend was, is in een anonieme, diverse samenleving minder evident. In de praktijk en uit onderzoek blijkt dat mensen nog vaak bereid zijn om te helpen, als het hen maar gevraagd wordt.

Die maatschappelijke overtuigingen zijn een voedingsbodem voor heel wat schroom rond het inzetten en betrekken van de sociale omgeving zowel bij hulpvragers als -bieders. Een krachtgerichte ondersteuning van sociale netwerken moet in elk geval de valkuil van ‘zie je wel dat ik het niet alleen kan’ omzeilen. Het is geen kwestie van ‘niet alleen kunnen’, maar van inzien dat een krachtig sociaal netwerk kan helpen om meer eigen ‘grip’ en empowerment te krijgen.

Echt ‘sociaal’ werk speelt zich af in de samenleving en niet in de gesprekskamer van de hulpverlener. Maar ook hulpverleners durven niet zo goed mensen uit

individualistische
samenleving

de sociale omgeving aan te spreken. Gevat door dezelfde maatschappelijke overtuigingen en extra gevoed door het dominante beeld “mensen stappen naar mij als professional, ik heb ervoor gestudeerd, ik word ervoor betaald, dus ik moet het zelf oplossen”, leeft er zeker ook heel wat vraag- en handelingsverlegenheid bij hulpverleners.

Het ziet er niet naar uit dat deze flessenhals vanzelf ontstopt. Het vraagt naast een krachtgerichte visie op sociaal werk en je rol als professional, ook een stevige portie lef én geduld om hier samen met cliënten een andere koers te varen.

In de ogen van zorgvragers lijkt hulp vragen aan professionals soms makkelijker dan aan familie en vrienden. Professionals worden er ook in hun ogen voor betaald en dan is de ‘schuld’ meteen ingelost. En dus is dat sneller gedaan dan naar je netwerk toestappen. Bovendien kan door veelvuldige negatieve ervaringen bij hulpvragers de moed om je kwetsbaar op te stellen net vaak ver weg zijn. Schaamte, onzekerheid, kwetsuren, angst voor afwijzing, overlevingsstrategieën, gevoel van niet in het krijt willen staan...roepen weerstand op om het sociaal netwerk aan te spreken. Daarnaast leeft er, bij zeer kwetsbare mensen soms een contradictie tussen het mensbeeld van ‘niemand woont op een eiland’ en de praktijk van ‘niet meer willen in verbinding gaan’. Hiermee aan de slag gaan vraagt tijd en volharding.

Krachtgericht werken met netwerken overstijgt het instrumenteel tegemoet komen aan een zorgvraag. Maar elke interventie van sociaal werk moet uiteraard wel aansluiten bij de concrete vraag of nood van mensen. Uitdaging is dan om naast de concrete (materiële) nood en de directe hulpvraag explorerend af te tasten waar er nog hulpbronnen in de omgeving aanwezig zijn.

Gebrek aan motivatie om met het sociaal netwerk aan de slag te gaan is niet iets dat je je cliënten kan verwijten. Motiveren is een werkwoord. Op basis van onderzoek in een volkswijk in Eindhoven concludeert L. Linders²⁸ dat dé uitdaging niet zozeer het vergroten van informele zorg op zich is, maar wel om burgers over hun vraagverlegenheid te helpen. Een goed zicht krijgen op externe (afstand, tijd, middelen, ...) en interne (durf, schaamte, verlegenheid, vaardigheden...) drempels, benadrukt LUS vzw²⁹ in hun vormingen als een cruciale sleutel voor duurzame netwerkontwikkeling.

Tenslotte leeft er ook heel wat acceptatieschroom. Durven we wel ontvangen? Het gevoel zelf ook iets terug te kunnen doen, verlaagt alvast vraagverlegenheid en acceptatieschroom. Daarom is inzetten op een vorm van wederkerigheid zo cruciaal. Op voorwaarde dat die wederkerigheid niet vanuit een te enge economische ‘voor wat, hoort wat’ of klinkende munt logica ingevuld wordt. Gelijkheid in geven en ontvangen is voor de meest kwetsbaren niet realistisch en zou afhankelijkheid en uitsluiting net in stand houden. Een bredere invulling gaat uit van ‘er zijn voor elkaar’. Een klein gebaar van dankbaarheid, een schouderklopje, een kopje koffie of een luisterend oor kan evengoed volstaan. Werken aan het gevoel dat men iets betekent voor een ander, als geveer of ontvanger, heeft een positief effect op de eigenwaarde, versterkt het gevoel dat men erbij hoort en verlaagt de vraagverlegenheid en acceptatieschroom.³⁰ Veel vliegen in één klap.

wederkerigheid

3.9. Op weg naar hulpverlenersparticipatie

Hoewel de inzichten niet nieuw zijn en hoe vanzelfsprekend de uitgangspunten ook mogen lijken, de werkelijke praktijkimplementatie van deze principes blijkt, ook internationaal bekeken, niet evident. Vaak horen we ook reacties zoals:

‘dat doen we al lang’, ‘we werken al met de families’. Er wordt inderdaad meer en meer met de context gewerkt. De systeembenadering, gezinstherapie, contextgericht werken en recenter de ecologische benadering zijn theorieën en praktijken die ondertussen langer gekend en ingebed zijn³¹ en die gezin en sociale context op een of andere manier betrekken.

Maar toch, vaak blijft het beperkt tot gezin en familie, aangevuld met enkele, zichtbaar aanwezige, mensen uit de dichte sociale omgeving. Het verbreden, ‘de kring groter maken’, het doorvragen en inzetten op ‘weak ties’ is veel minder gangbaar. Bovendien wordt er veel te weinig stilgestaan bij de kracht en last van sociale netwerken an sich met het oog op het verhogen van empowerment, veerkracht en levenskwaliteit in het algemeen. Té weinig wordt netwerkversterking als essentieel onderdeel van de hulpverlening en niet enkel in functie van een hulpverleningsdoel gezien. Daarnaast wordt netwerkgericht werken nu ook nog vaak als één van de vele items naast de andere ervaren, terwijl het eigenlijk de start zou moeten zijn van waaruit alles vertrekt. Dus niet langer een hulpverleningsplan met je cliënt(en) maken waarbij het netwerk een onderdeel is, maar van bij meet af aan kijken waar het netwerk zit en welke rol het kan vervullen om samen tot een goed plan te komen. Die basisvisie moet nog meer doordringen. Werken met het netwerk wordt dan een vanzelfsprekend onderdeel van de hulpverlening en vereist verder geen indicatiestelling. We stellen in de praktijk vast dat er vaak nog veel teambespraak over het ‘wel of niet in deze case’ gaat. Of we horen bedenkingen zoals “mooi in theorie, maar dat werkt niet voor onze doelgroep, onze problematieken...” En toch zou het daar niet om mogen gaan. Als voorbeeld van een doorgedreven sociale netwerkstrategie zetten de Eigen Kracht-conferenties³² sterk in op ‘zelf een plan maken’ bij wijze van burgerrecht. Onder meer in Nieuw-Zeeland waar de methodiek oorspronkelijk ontstond, is een EK-c ingeschreven als een recht in de jeugdhulp. Het gaat dan helemaal niet over de vraag ‘voor wie en over wat’ zetten we dit in, maar ingeschreven als het recht om eerst zelf na te denken over wat er nodig is, wat er kan, wie daarbij betrokken kan worden, wat ideaal zou zijn en, indien nodig, waarvoor beroep te doen op professionals. Die expliciete nadruk op het proces van besluitvorming door het sociale netwerk zélf (zonder aanwezige hulpverleners) is weloverwogen: mensen informeren, consulteren of betrekken is immers nog niet hetzelfde als ze zelf laten plannen, besluiten en uitvoeren. Daarop inzetten is een stevige stap richting participatief werken. Docent Renée Clarijs verwoordde de ambitie ooit treffend op een studiedag: “we zouden moeten gaan van ‘we betrekken de familie erbij’ naar ‘we betrekken de professional erbij’, van cliëntparticipatie naar hulpverleningsparticipatie.”

cliëntparticipatie

hulpverleningsparticipatie

3.10. Vitale coalities

En die hulpverleningsparticipatie blijft veelal nodig, zo leert de praktijk. Inzetten op ‘meer eigen kracht’ is iets anders dan zeggen ‘trek uw plan’. Je rol als professional zal niet uitgespeeld zijn. Formeel en informeel vervangen elkaars plaats niet. Bovendien gaat ‘informeel’ niet vanzelf, maar vraagt het zoals reeds aangehaald, om de inzet van een actieve professional. Het komt erop aan om te zoeken naar een ‘vitale coalitie’ tussen formele en informele zorg, om zo een maximale hoeveelheid totale zorg voor kwetsbare burgers te bereiken³³. Het ene sluit het andere geenszins uit, het ene is niet belangrijker dan het andere. Het in deze context veel gebruikte beeld van concentrische cirkels³⁴ is misleidend: in het midden de cliënt, daarrond familie en vrienden, vervolgens informele contacten zoals collega’s, burens en vrijwilligers, verder de algemene zorg- en dienstverlening en tenslotte in de buitenste cirkel de gespecialiseerde zorg- en dienstverlening. Die veronderstelde subsidiariteit is niet altijd realistisch.

tandemfiets

Krachtgericht werken met sociale netwerken is laveren tussen de uitersten van een te aanbodgerichte, paternalistische bemoeienis van professionals enerzijds en een naïef geloof in zelfzorg anderzijds. Het gaat over een shift van het klassieke individuele hulpverleningsparadigma naar een paradigma waarbij de interventie op netwerkniveau als een noodzakelijk onderdeel van een kwaliteitsvolle hulpverlening wordt gezien.

Een vitale coalitie tussen formele en informele zorg verrijkt niet alleen de totale hulpverlening, maar legitimeert expliciet je professionele interventie en faciliteert de aanspreekbaarheid van de cliënt en netwerk. Het is een stap naar meer 'gedeelde verantwoordelijkheid'. Want dat evenwicht blijkt vaak uit balans. Professionals krijgen soms veel verantwoordelijkheid toegeschoven, zij moeten maar voor een oplossing zorgen. Anderzijds nemen professionals soms al te gretig zelf het stuur over. Idealiter gaat het om een tandemfiets met de cliënt en het sociale netwerk aan het stuur. Zij bepalen de koers en het tempo, maar als hulpverlener is het je rol om bij te sturen als ze in de gracht dreigen te belanden of de weg kwijt geraken, op de rem te staan of net een tandje bij te steken als dat nodig blijkt.

3.11. Paradox

Maar ook hier merken we een inherente paradox: de empowermentvisie wordt op zich wel onderschreven, maar zijn we als professional wel bereid en hebben we voldoende vertrouwen om een stuk van 'onze professionele verantwoordelijkheid' te delen met het sociale netwerk? De regie teruggeven aan je cliënten is niet evident en vraagt een andere visie op de eigen professionaliteit: van helpende deskundigheid naar ondersteunende deskundigheid waarbij de relatie op basis van meer gelijkwaardigheid centraal staat ³⁵.

Het actuele appèl op 'burgerschap' creëert voor professionals ook een nieuwe uitdaging op het continuüm van afstand-nabijheid. Elke professional is, net zoals haar/zijn cliënten en hun netwerk, immers zelf ook burger met een eigen netwerk en dus onderdeel van het collectieve sociaal kapitaal waaraan door vermaatschappelijking geappelleerd wordt. Waar begint en stopt mijn verantwoordelijkheid als professional, als burger? Zet ik ook mijn eigen sociale netwerk in? En lukt dat voor elke cliënt?

Het zijn moeilijke, maar zeer prangende vraagstukken waar professionals mee worstelen en aan de slag moeten.

Net zoals bij het werken met cliënten, zal het er soms op aankomen mensen 'te motiveren' maar niet 'te bruuskieren' om met dit nieuwe paradigma aan de slag te gaan. Verder bouwend op goede praktijken en inzichten. Er is blijvende nood aan experimenteerruimte, intervisie en uitwisseling om te groeien en van elkaar te leren.

SOCIALE NETWERKEN EN DE VERANDERENDE BELEIDSCONTEXT

4.1. Vermaatschappelijking

Onder de ruime vlag van vermaatschappelijking, waar al zeer veel inkt over gevloeid is³⁶, stuurt het (Vlaamse) beleid sterk aan op het inzetten en betrekken van informele zorg en het appelleren van sociale netwerken bij de hulpverlening.

beleid

Dat een beleid deze, in sé krachtgerichte beweging, mee onderschrijft en stimuleert biedt mogelijkheden. Goed begrepen vermaatschappelijking³⁷ streeft ook naar een meer solidaire samenleving, erkent dat elke burger een volwaardige plaats heeft in de samenleving en het recht heeft deze plaats mee autonoom in te vullen (inclusief burgerschap, recht op participatie en zelfbepaling). De kracht, expertise en beslissingsrecht van burgers wordt erkend. Het voorkomt dat mensen geïnstitutionaliseerd worden en zo geen deel meer uitmaken van de samenleving en het reageert terecht tegen de overprofessionalisering van de zorg. Op die manier sluit het nauw aan bij een krachtgerichte kijk naar sociale netwerken.

Maar, bekeken vanuit diezelfde bril, zien we ook veel risico's op nefaste en zelfs perverse beleidsinterpretaties en -doelstellingen van het werken met sociale netwerken in de context van vermaatschappelijking.

Als legitimering van bezuinigingen bijvoorbeeld. Hoe meer het netwerk opneemt, hoe minder de overheid moet investeren is een gangbare beleidslogica. De overheid vult vermaatschappelijking dan vaak in als zorg die zoveel mogelijk moet opgenomen worden door het informeel netwerk van de cliënt. Maar op die manier is het recht op zorg niet langer gegarandeerd wanneer een sterk informeel netwerk ontbreekt, onvoldoende is, ervoor kiest de zorg niet op te nemen. Krachtgericht werken met netwerken is veel meer dan installeren van (mantel)zorg en mag in geen geval verworden tot 'vervangzorg' voor een terugtrekkende overheid. Het installeren van 'zorg' is in een krachtgerichte benadering geen doelstelling, maar mogelijk wel een 'mooi meegenomen resultaat' van een veerkrachtig netwerk.

Die instrumentele focus op sociale netwerken creëert een voor de hand liggend Mattheüseffect. Uit onderzoek blijkt immers dat niet iedereen even goed is in het opbouwen en onderhouden van een sociaal netwerk. Mensen die langdurig ziek zijn, psychisch kwetsbaar, in slechte levensomstandigheden leven of mensen die lange tijd in armoede leven, zien hun netwerk verschromelen. Andersom zie je dat mensen die gezond zijn en voldoende geld hebben, vaak veel makkelijker

een sociaal netwerk op kunnen bouwen en zo meer kansen creëren in hun leven. Mensen met wie het goed gaat, kunnen beter hun sociaal netwerk ontwikkelen, terwijl mensen die het netwerk hard nodig hebben, juist moeite hebben om dat netwerk overeind te houden.

In tegenstelling tot in Nederland, kan in Vlaanderen niet aangetoond worden dat er op welzijnsbeleid reeds zwaar bezuinigd wordt. Maar het ontbreekt de Vlaamse overheid wél aan een duidelijke impuls om het sociaal werk verder uit te bouwen. Toch zal een sterk en beter uitgebouwd eerstelijns sociaal werk de belangrijkste succesfactor zijn voor het welslagen van de vermaatschappelijking³⁸. Werken aan krachtige netwerken, waar ook 'zorg' een onderdeel van kan uitmaken, vragen meer investering. Zeker met kwetsbare groepen is het lange termijn maatwerk dat volgehouden investering van tijd, geld en menskracht vraagt. Er vallen geen instant wonderen te verwachten, het gaat vaker om een proces van vallen, opstaan en weer doorgaan.

Verder is het ook maar de vraag hoe realistisch de toenemende vraag naar meer informele zorg is. De inzet op vermaatschappelijking die door de minister van welzijn wordt gestimuleerd, botst op het federale besparingsbeleid (te lage uitkeringen, meer voorwaardelijkheid, de druk om de arbeidsparticipatie te verhogen door bv. een hogere pensioengerechtigde leeftijd...).

4.2. Het doel heiligt de middelen?

Middel en doel worden door een krachtgerichte praktijk en een beleid dat inzet op vermaatschappelijking anders ingevuld. Voor de sociale professional die met zijn/haar interventie iets wil bijdragen aan de kwaliteit van leven van mensen zijn thema's als participatie, eigen regie, zelfredzaamheid... middelen waarlangs de kwaliteit van leven al dan niet positief beïnvloed wordt. Terwijl diezelfde thema's in het beleid op zich na te streven doelen zijn. Dit levert spanningen op tussen de papieren wereld van beleidsmakers en de wereld van vlees en bloed van sociale professionals en de burgers voor en met wie zij werken. Het bevorderen en vergroten van 'eigen kracht' en 'actief burgerschap' kan zeker nastrevenswaardig zijn, maar hoeft voor bepaalde mensen niet per se bij te dragen aan het creëren of behouden van een in hun perceptie kwalitatief goed leven. We moeten opletten om te ver door te slaan van verzorgingsstaat naar het Nederlandse model van participatiestaat: te veel van moetes. Is er nog een keuze? Hoe dwangmatig wordt dit? Wil iedereen dit wel? Zowel van aanbieder (ik betaal liever gewoon belasting en laat me verder met rust) als vrager (wil ik wel dat mijn kinderen me elke dag komen wassen?). Sociale zorgrelaties louter op basis van 'moetes' zijn doorgaans geen lang leven beschoren en hebben nog weinig te maken met participatie, 'eigen regie' en 'empowerment'.

Beleidsmakers, professionals en burgers staan dan ook voor de opgave om vanuit meervoudig perspectief te bezien hoe het samenspel tussen formele en informele zorg³⁹ best vorm kan krijgen met het oog op zo'n groot mogelijke levenskwaliteit voor iedereen.

4.3. Weten is nog geen doen

Naast het versterken van sociaal kapitaal, is er ook blijvend nood aan het versterken van 'psychologisch' kapitaal, ofwel het empowerment 'van binnenuit'. In haar rapport 'Weten is nog geen doen, geen realistisch perspectief op zelfredzaamheid' (2017) stelt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WVR) in Nederland de hoge eisen die de maatschappij stelt aan de zelfredzaamheid van burgers in vraag. 'Zelfredzaamheid' vraagt immers

eerstelijns sociaal werk

keuze

doenvermogen

niet alleen om het nodige denkvermogen, maar ook om 'doenvermogen'. 'Kennis en intelligentie zijn niet genoeg. Om gezond te leven, je werk te behouden en je financiën op orde te houden, moet je een plan kunnen maken, in actie komen, volhouden en kunnen omgaan met verleidingen en tegenslagen.' Niet alle burgers zijn hiertoe in staat. De WRR stelt dat de groep 'kwetsbaren' groter is dan we in eerste instantie misschien denken. 'Het gaat bijvoorbeeld niet alleen om mensen met een laag IQ. Ook mensen met een goede opleiding en een goede maatschappelijke positie kunnen in situaties verzeild raken waarin hun redzaamheid ontoereikend is, zeker op momenten dat het leven tegenzit. Dat is niet omdat hun intelligentie of kennis tekortschiet, maar omdat er een beroep wordt gedaan op allerlei andere mentale vermogens, zoals het vermogen om in actie te komen, om het hoofd voldoende koel te houden, en om vast te houden aan goede voornemens'. Ook in het creëren en onderhouden van sociale netwerken zijn sommige mensen nu eenmaal vaardiger dan anderen. Of zoals praktijkwerkers in een intersectoraal lerend netwerk⁴⁰ verwoordden: "Er zijn nu eenmaal mensen - net als hulpverleners - die dit als natureel in zich hebben en voor anderen blijft deze manier van werken moeilijker. Niet iedereen moet 10/10 halen, maar er mag wel over nagedacht worden door en voor iedereen. Erkennen van wat is en van daaruit werken aan verandering."

Die vermogens samen, noemt de WRR het 'doenvermogen'. Aan de basis hiervan liggen drie persoonskenmerken: temperament, zelfcontrole en overtuiging. Allemaal niet-cognitieve vermogens. Mensen verschillen in de mate waarin ze hierover beschikken. Die verschillen hangen enigszins samen met opleidingsniveau, maar zeker niet volledig. Daaruit volgt een belangrijke conclusie. Niet alle burgers hebben in aanleg gelijke kansen op redzaamheid. Maar ook levensomstandigheden en -gebeurtenissen (echtscheiding, trauma, faillissement, ontslag...) kunnen van invloed zijn op de inzetbaarheid van de niet-cognitieve vermogens. "Juist dan is het cruciaal dat iemand in actie komt, de juiste keuzes maakt en die weet vol te houden. Helaas zijn dit nu net de situaties die gepaard gaan met stress". Stress en mentale belasting zetten de niet-cognitieve vermogens onder druk. Kortom, volgens de WWR gaat de overheid uit van te hoge verwachtingen van het doenvermogen van burgers en dan komt zelfredzaamheid niet dichterbij.

mindset

In eigen land refereert prof. Sharon van Audenhove in haar belevingsonderzoek bij jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaten⁴¹ ook aan de 'mindset' van jongeren die mee bepaalt of de overgang al dan niet vlot verloopt. De meest veerkrachtige jongeren, met positief toekomstbeeld en dito mindset om naar problemen te kijken, vertonen ook de meeste daadkracht om hun netwerk uit te bouwen en waar nodig beroep te doen op hulpverlening. Vaak komen die er wel met de juiste duwtjes in de rug. Maar onze aandacht zou net veel meer moeten gaan naar de anderen, naar 'the strugglers' om te vermijden dat jongeren, eens 'ontslagen' uit de jongerenhulpverlening, onder de radar verdwijnen, ver weg van een kwaliteitsvol leven.

4.4. Uitdaging

Goed begrepen vermaatschappelijking en het krachtgericht aanboren van informele zorg moet geflankeerd blijven door een structureel gegarandeerd en toegankelijk zorgaanbod, sociale zekerheid en bijstand. Vermaatschappelijking kan maar slagen als mensen ook voldoende basisrechten realiseren. Op macroniveau is het essentieel dat de overheden voldoende en structureel gegarandeerde randvoorwaarden en mogelijkheden creëren en de nodige middelen voorzien om een participatieve en inclusieve samenleving mogelijk te maken⁴². Op mesoniveau is het de uitdaging om de zorg zo dicht mogelijk bij en

aansluitend op de leefwereld van de mensen te organiseren. Op microniveau gaat het versterken van sociale netwerken hand in hand met een volgehouden professionele ondersteuning waar nodig of wenselijk om te vermijden dat de zwaksten weer uit de boot vallen of opnieuw afhankelijk worden van liefdadigheid.

EEN CULTUUROMSLAG IN EN TUSSEN ORGANISATIES

krachtgerichte omkadering

De beoogde transitie naar een krachtgerichte ondersteuning van sociale netwerken vereist niet enkel een (cultuur)omslag in denken en handelen bij cliënten en hulpverleners, maar ook in organisaties. Krachtgericht werken met cliënten vraagt een krachtgerichte omkadering vanuit de organisatie.

De kritische factor bij de invoering van de Eigen kracht-conferenties bleek volgens internationale ervaringen niet de vraag of burgers al dan niet zelf plannen kunnen maken. Dat lukt meestal wel. De kritische factor is de inbedding van eigen kracht 'kijk' in bestaande structuren en systemen in professionele organisaties. Kunnen professionele organisaties dit in hun systeem inpassen?⁴³

Als krachtgericht werken met sociale netwerken helemaal compatibel is met de organisatievisie en niet enkel als een methode of een doel ingezet wordt, kost het veel minder energie en zal het ook veel minder op weerstand botsen. Het wordt dan de 'naturel' van je organisatie en niet iets dat, zoals nu nog vaak ervaren, 'er bovenop komt'.

Praktijkwerkers opleiden en trainen in de bestaande methodes en methodieken die inzetten op 'werken met sociale netwerken' is handzaam en ondersteunend bij de vertaling van het visiekader naar een werkzaam, praktijkgericht handelingskader. Maar methodes en methodieken zijn onvoldoende om die cultuuromslag werkelijk te verankeren. Dat vereist krachtige organisaties met een empowerend beleid⁴⁴.

En hoewel dat besef zeker groeit, ligt hier nog heel wat werk op de plank. Want een leefwereldgeoriënteerd, krachtgericht denken botst soms met een institutionele management logica. Een krachtgerichte praktijk vereist een grote mate van procesmatig maatwerk en flexibiliteit die niet altijd spoort met een klassieke invulling van begrippen als meetbaarheid, efficiëntie, kwantificeerbaarheid, modulering... Als organisatie moet je inzetten op dit totale veranderingsproces. Met een rol voor elke medewerker, van directie tot onderhoudspersoneel. Het gaat om een ingrijpende transformatie die alle bedrijfsparameters raakt en om daad bij woord smeekt. Met een onderschreven visie alleen komen we er niet.

Zo werkte o.a. het HIVA een inspirerend organisatiekader uit gebaseerd op het onderzoekswerk van Zimmerman⁴⁵. Op basis van deze theorie ontwikkelde de onderzoekers een omvattend werk-, evaluatie- en monitoringsinstrument uit voor eerstelijnsorganisaties. Momenteel zit dit instrument in praktijktestfase, maar het uitgewerkte kader op zich is inspirerend⁴⁶. Conceptueel wordt een onderscheid gemaakt tussen 'empowering' (krachtgerichte) en 'empowered' (krachtige) organisaties. Daarbij wordt vastgesteld:

- Medewerkers wiens eigen empowerment wordt ondersteund en gestimuleerd door de organisatie waarvoor ze werken, zijn effectiever in het ondersteunen en stimuleren van empowerment bij cliënten (empowering organisaties)
- Krachtige organisaties zijn effectiever in het beïnvloeden van hun sociale omgeving en hebben een grotere impact op de maatschappelijke condities van hun doelgroep (empowered organisaties)

Als organisatie aan beide processen werken is nodig om de beoogde 'krachtgerichte impact' te vergroten zowel naar cliënten als op structureel niveau.

Interne organisatieontwikkeling, maar ook netwerkontwikkeling tussen organisaties en structureel sociaal werk komen hier op de voorgrond. Het gaat dan om bouwen aan netwerken tussen professionele organisaties, maar zeker ook met de bredere 'gemeenschap' als logische uitloper van krachtgerichte netwerkvorming. In de context van vermaatschappelijking ontstaan talloze burgerinitiatieven, worden lokale zorgnetwerken uitgebouwd en wordt er op andere manieren gewerkt aan gemeenschapsvorming of 'community building'. Vanuit sociaal werk is het belangrijk om actief op zoek te gaan naar lokale gemeenschaps- en burgerinitiatieven. En samen synergiën uit te bouwen.

Micro- (i.c. medewerkers en gebruikers), meso- (organisatie) en macro-aspecten (politiek sociale omgeving) spelen hier op elkaar in. Zicht hebben op deze factoren en er bewust mee bezig zijn, zijn noodzakelijk om te groeien in processen van empowerment. Idealiter versterken ze elkaar. 'Versterkte' mensen zorgen voor 'versterkte' gemeenschappen en sterke gemeenschappen kunnen op hun beurt mensen versterken.

BESLUIT

Vanuit een krachtgerichte kijk komt er op aan om verder in de ondersteuning van sociale netwerken te investeren zowel op macro-, meso- als microniveau. Maar met een duidelijke visie die krachtgericht en netwerkgericht werken verbindt. Een benadering die inzet op 'empowerment', zelf- en samenredzaamheid' maar die hand in hand gaat met structureel werk, voldoende inzet op versterking van 'psychologisch' kapitaal en gepast rekening houdt met het doenvermogen van mensen. Een kijk die gelooft in eigen krachten van mensen, maar onverminderd het recht op hulp en zorg garandeert. Een kijk ver weg van het 'dikke bult eigen schuld' denken.

Wetende dat problemen van psychische en lichamelijke kwetsbaarheid, armoede, uitsluiting en sociale ongelijkheid zich niet louter laten vertalen in de vraag naar warme relaties, meer sociale zorg, eigen kracht en vrijwillig engagement. Maar dat we evenmin door het wegwerken van structurele drempels of het oplossen van materiële problemen, de relationele armoede, eenzaamheid of isolement opheffen.

én-én verhaal

Een duidelijk én-én verhaal waar we vanuit het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk graag verder mee onze schouder onder zetten. Ons aanbod en meer info vind je op ons www.kennisplein.be.

Voor bijkomende informatie contacteer kristin.nuyts@steunpunt.be

EINDNOTEN

1. Zie voor sociologisch overzicht Steyaert, J. (2012). Sociale wetenschappers over sociale netwerken. In Steyaert, J. & Kwekkeboom, R. (Red.). De zorgkracht van sociale netwerken. Utrecht: Movisie.
2. Hendrix, H. (1997). Bouwen aan netwerken, leer- en werkboek voor het bevorderen van sociale steun in de hulpverlening. Boom: Lemma.
3. Baars, H. (1994). Sociale netwerken van ambulante chronisch psychiatrische patiënten. Maastricht: Uniprint.
4. Libbrecht, B. & Pieters, A. (2015). Gedeelde zorg. Veerkrachtige netwerken, overbodige hulpverlening. Leuven: Lannoo Campus.
5. Beelen, S. & De Mayer, J. (Red.) (2014). Reach Out, praktijkboek voor Outreachend werken. Leuven: Lannoo, p. 114-123. Zie ook [E-equal HOGent](#)
6. Vandenbussche, H. e.a. (2015) Kwaliteit van Leven: een gedeeld kader in het werken met mensen in maatschappelijk kwetsbare situaties. In Orthopedagogiek: onderzoek en praktijk, 54 (12), p. 505.
7. Voor een overzicht zie de databank 'Aan de slag met sociale netwerken', www.movisie.nl. In België ontwikkelde de hogeschool Odisee voor het onderzoeksproject L.ink een consulteerbare databank <https://link.odisee.be/methodieken>. Meer op <https://www.kennisplein.be/Sociaal-en-natuurlijk-netwerk-versterken>
8. Zie verder de begrippen 'bridging' en 'bonding'.
9. Vansevenant, K. (2012). In dialoog over relaties en netwerken. In Steyaert J. en Kwekkeboom R. (Red.) De zorgkracht van sociale netwerken. Utrecht: Movisie, Hfdst 5.
10. Machielse, A. (2003). Niets doen, niemand kennen. De leefwereld van sociaal geïsoleerde mensen. Den Haag: Elsevier Overheid.
11. Putnam, R. (1993). Making Democracy work: civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
12. Putman zelf waarschuwde al dat een te sterk intern gericht netwerk zeker ook negatieve maatschappelijke effecten kan hebben omdat het een exclusief en uitsluitend karakter kan hebben (bv. de maffia of een gewelddadige clan).
13. Ibid 1.
14. Driessens, K. (2003). Armoede en hulpverlening. Omgaan met isolement en afhankelijkheid. Gent: Academia Press. Zie o.a. ook <http://www.netwerktegenarmoede.be/nieuws/sociaal-isolement-en-eenzaamheid-bij-ouderen-in-armoede>. De Wachter, D. (2012). Borderline Times. Het einde van de normaliteit. Leuven: LannooCampus en Verhaeghe, P. (2012). Identiteit. Amsterdam: Bezige Bij.

15. <https://www.demorgen.be/opinie/jordy-we-hadden-je-verdomme-moeten-omarmen-en-als-velcro-aan-jou-kleven-of-je-dat-nu-wou-of-niet-bd6b5ac4/>
16. Driessens, K. & Van Regenmortel, T.(2006). Bind-Kracht in Armoede: Leefwereld en Hulpverlening. Leuven: LannooCampus.
17. Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg., In Journal of Social intervention: Theory and Practice, vol 18, issue 4.
18. Wat niet wil zeggen dat een bepaalde mate van 'hulpafhankelijkheid' ingevuld als een onvcerminderd recht op de nodige professionele ondersteuning te vermijden is, wel integendeel. Zie verder.
19. Van Regenmortel, T. (2011). Lexicon van empowerment. Utrecht: Marie Kamphuis Stichting.
20. Walsh, F. (2016). Strengthening Family Resilience. New York: The Guilford Press.
21. Libbrecht, B. & Pieters, A. (2015). Gedeelde zorg: veerkrachtige netwerken, overbodige hulpverlening, Leuven: LannooCampus.
22. Ibid 21
23. Saleebey, D. (2006). The Strengths Perspective in Social Work Practice. UK: Pearson. De vijf andere criteria voor een krachtgerichte praktijk zijn volgens Saleebey: doelgerichtheid; focus op krachten en wat werkt; hulpbronnen in de directe omgeving optimaal benutten, expliciete methodes inzetten om krachten te mobiliseren, het gaat om voor de cliënt betekenisvolle keuzes.
24. Linders, L. (2010). De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt. Den Haag: Sdu Uitgevers.
25. Bredewold, F.H. (2014) 'Lof der oppervlakkigheid. Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische achtergrond en buurtbewoners. Amsterdam: Gennep.
26. Schatplichtig aan Brown, B. (2013). De Kracht van kwetsbaarheid. Amsterdam: A.W.Bruna Uitgevers
27. In Steyaert, J. & Kwekkeboom, R.(Red) (2010). Op zoek naar duurzame zorg. Vitale coalities tussen formele en informele zorg, Utrecht: Movisie, p.71.
28. Start2network initiatie: <http://lusvzw.be/>
29. <http://sociaal.net/analyse-xl/het-kleine-helpen/>
30. Zie voor sociologisch overzicht Steyaert, J. (2012). Sociale netwerken in de sociaal-agogische vakkennis. In Steyaert, J. & Kwekkeboom, R. (Red.). De zorgkracht van sociale netwerken. Utrecht: Movisie, Hfdst4.
31. <http://www.eigen-kracht.be/>
32. Zie meer hierover in Steyaert, J. & Kwekkeboom, R.(Red.) (2010). Op zoek naar duurzame zorg. Vitale coalities tussen formele en informele zorg, Utrecht: Movisie.

33. Bijvoorbeeld in de Conceptnota persoonsvolgende financiering voor personen met een handicap <http://www.jovandeurzen.be/conceptnotaPVF.pdf>
34. Lees ook Scheffers, M. (2012). Sterk met een vitaal netwerk. Empowerment en de sociaal netwerkmethodiek. Bussum: Couthino.
35. Zie voor een overzicht <https://sociaal.net/vermaatschappelijking>
36. Zie voor historisch overzicht (in Nederland) Steyaert, J. (2012). De beleidscontext voor zorgkracht van sociale netwerken. In Steyaert, J. & Kwekkeboom, R. (2012). De zorgkracht van sociale netwerken, Utrecht: Movisie, Hfdst 1.
37. Serrien, L. (2017) [Geen vermaatschappelijking zonder krachtig sociaal werk in Sociaal.net.](#)
38. Ibid 33. En Linders, L. (2017). Tussen regels en vertrouwen. Veranderende rollen in de verzorgingsstaat. Amsterdam: Van genep.
39. Nuyts, K. (2015) Enkele bevindingen uit de lerende netwerken krachtgericht/netwerkgericht werken. Berchem: Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.
40. Van Audenhove, S. (2016) De overgang naar volwassenheid: belevingsonderzoek bij jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaten. De Haag: Boom uitgeverij.
41. Meer in o.a.: Dewaele, C. e.a. (2015) 'Vermaatschappelijking. Laveren tussen kansen en bedreigingen, op Sociaal.net, 1-12-2015. En Samenlevingsopbouw Vlaanderen (2017), Vermaatschappelijking van de zorg. Visietekst 2.0 – Work in progress. Brussel, interne nota.
42. Van Beek, F., Goorhuis & M., Muntendam, M. (2011) De Kleine Gids Eigen Kracht Conferenties, Mechelen: Wolters-Kluwer.
43. Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. In: Journal of Social Intervention: Theory and Practice – 2009- vol 18, nr 4.
44. Peterson, N.A. & Zimmerman M.A. (2004) Beyond the Individual: Toward a Nomological Network of Organizational Empowerment. In: American Journal of Community Psychology, Vol. 34, Ns. 1-2.
45. Steenssens, K. & Gijssels, C. (2014). Empowerment als kader voor sociale innovatie in het coöperatief ondernemen. Conceptnota, WSE Report, 2014 nr 6. Zie ook Vlas website. We volgen nieuwe praktijkinitiatieven hierover op. Zie <https://www.kennisplein.be/Sociaal-en-natuurlijk-netwerk-versterken>

